

Svéd lépések magyar költők felé

Nem tudom, figyelik-e Magyarországon, mi jelenik meg évről évre – mostanában egyre ritkábban – svéd fordításban a magyar irodalomból. És persze: figyelik-e, mi jelenik meg máshol is, más nyelveken. És ha igen, jegyzik-e valahol, hogy ki fordította a megjelenő műveket, ki adta ki és milyen példányszámban, volt-e kritikai visszhangjuk és milyen, s ami a legfontosabb és viszonylag könnyen megítélhető, bár nehezen dokumentálható: hogyan viszonyul a fordítás az eredetihez szöveghűség, szöveghangulat, stílus stb. szempontjából, más szóval: mennyire reprodukálja az eredetit annak saját értéke szintjén.

Őszintén szólva nem hiszem, hogy folyna ilyen tevékenység szervezett formában valamilyen központi intézmény, mondjuk a MTA vagy valamelyik egyetem világirodalom tanszéke, netán éppen a nagy múltú világirodalmi folyóirat keretében. Hősies partizánakciók bizonyára történnek, de ez kevés annak a nagyhatalmi státusnak az elismertetéséhez, amelynek szerencsés birtokosai vagyunk az irodalom, főképpen a költészet területén, amelyről azonban csak mi tudunk – és mi sem becsüljük meg eléggé.

Nem szegyenkezve, hanem boldogan vonnám vissza ezt a megállapításomat, ha kiderülne, hogy mégis folytatnak valakik rendszeres vizsgálódásokat azt illetően, hogy hol, melyik európai nép körében, milyen nyelven, mennyire ismernek bennünket *valóságos* szellemóriásaink révén. Még boldogabban vonnám vissza, ha az is kiderülne, hogy ezt nem természetes kíváncsiságból vagy öncélú tudományos érdeklődésből teszik (bár az sem volna teljesen értelmetlen), hanem annak az érdekében, hogy stratégiai következtetésekhez jussanak: olyanokhoz például, hogy hol mit lehetne és kellene tennie egy – létezését szintén gondosan rejtegető – okos magyar kultúrpolitikának az igazi értékek tisztességes piacra vitele, a kiáltó hiányok megszüntetése, az egyéni jó szándékok felkarolása, a kimagasló teljesítmények jutalmazása és hasonlók terén.

Ehhez ma már a „humán infrastruktúrát” is könnyen össze lehetne válogatni a külföldön élő, második hazájuk vagy egyszerűen csak lakóhelyük nyelvét többé-kevésbé anyanyelvi szinten beszélő magyarok köréből. Mi több: ez az ő *extra Hungariam* létüknek is közösségi értelmet adna. Tudomásom szerint éppen itt Svédországban, jelesül a stockholmi Magyar Házban mondta ki először Borbándi Gyula, a magyar emigrációs hullámok hű krónikása és pontos feltérképezője az 1980-as évek legvégén, hogy a világ alakulása következtében a magyar politikai emigráció mint olyan szükségképpen megszűnik, s ha fizikai állományában és lelki-szellemi sajátosságában meg akar maradni továbbra is külföldön élve, akkor

valamiféle kulturális emigrációvá kell alakulnia. Ami nem azt jelenti, hogy ezentúl a *Nemzeti dal* vagy az *Egy gondolat bánt engemet* helyett a *Szeptember végént*, netán a *Füstbe ment tervet* mondja el nekik egy ügyes kiscserkész valamilyen összejövételükön, hanem azt, hogy kenyérkereső munkájukon kívül közhasznú magyar szellemi munkát is végezzenek – mondjuk: szórakozásból.

Csak melleleg jegyzem meg, hogy Borbándi akkor még nem tudta: a külföldön élő magyarság a XXI. század új világában erőteljesen feltöltődik kiáramló magyar munkavállalókkal, nagyrészt értelmiségiekkel. Ezt mi már látjuk. És tapasztaljuk, hogy egyre halványul az éles választóvonal az eddig „gazdasági menekültek”-nek tekintett és ekként kissé lenézett munkavállalók és az „igazi emigránsok” között, kialakulóban van egy új, másfajta kohézió.

Jesszusom, milyen értekezésbe bocsátkoztam, milyen messzire jutva eredeti célomtól: arról a szerény híradástól, hogy egy svéd irodalmi *selfmademan* szerelmes lett a magyar nyelvbe, a magyar költészetbe, s elkezdett modern magyar klasszikusokat fordítani. És kiadni saját költségén. További ideologizálás helyett ezzel a híradással próbálok hozzájárulni ahhoz, hogy otthon – értve ezen a Kárpát-medencei magyar nyelvterület nooszféráját – tudomást szerezzenek erről a hősiességéről, valamint esetleg ahhoz is, hogy megkezdődjön, vagy ha már megkezdődött, bővüljön európai környezetünk monitorizálása a magyar kultúra értékeinek a köztudatban való megjelenése szempontjából.

Az irodalmi *selfmademan* neve Ove Berglund (az aránylag egyszerű svéd helyesírási és kiejtési szabályok magyar körökben való meglehetősen ismeretlensége miatt jelzem, hogy ez *úve berjlund*nak hangzik, mindkét szó első szótagján a hangsúllyal); becsületes foglalkozása orvos, ez idő szerint talán már nyugállományban; imponáló önkifejezési és verselési készsége ellenére eredeti költőként, az anyanyelvén, tudomásom szerint eddig nem jelentkezett, legalábbis megjelent kötettel nem; s magyarul nem tud, a magyar költészetre általában és ennek két nagy alakjára különösképpen a magyar származású Georg Klein tumorbiológus svéd nyelvű esszéi hívták fel a figyelmét. A két nagy alak József Attila és Babits Mihály. Berglund doktor egyszerűen kíváncsi lett rá, ki az a költő, pontosabban mit is írt össze az a költő, akit köztisztviselőként álló kollégája a XX. század egyetemese költészetének nagyjai közé helyez, s talált a környezetében egy magyart, akinek volt ideje, türelme és kellő svéd nyelvismerete ahhoz, hogy szóról szóra lefordítson neki néhány József Attila-verset. Ez eddig tény. Ami most következik, az alkotáslélektani hipotézis: Berglund doktort nem elégítette ki a nyers szövegfordítás, többször hangosan felolvastatta magának a verseket, s aztán megpróbált a felolvasásból kihallott versritmus és a szemmel is látható szakaszbeosztás és rímképlet szerint svéd verset készíteni az adott tolmácsolásokból.

És látá Ove, hogy amit teremtett, az jó. És megérté, hogy akit ő megszólaltatott svédül, az igazán nagy költő, akiben megszólalt magyarul az akkori – a két világháború közötti – s a mindenkoros világ minden magyar és minden egyetemese emberi fájdalma és félelme, a test vágyakozása ételre, egészségre, a lélek vágyakozása bölcs rendre és békére, szerelemre és testvéri gyöngédségre.

A svéd orvos egyszerre fedezte fel a több mint fél évszázada halott magyar költőben önmagát, az embert és önmagában a költőt, aki képes a nagy magyar sorstársat a maga svéd kor- és sorstársainak tolmácsolni közös anyanyelvükön. Azt hiszem – ez is csak hipotézis, bár bizonyos tények alátámasztják –, hogy megijedt a felfedezéstől, s amikor már készen volt egy kötetnyi svéd verssel, hóna alá csapta a kéziratot, és elment vele annyi Svédországban élő magyarhoz, ahányból csak kinézte vagy ahányról csak azt mondták neki, hogy esetleg hozzá tud szólni a versszövegeihez. Így jutott el hozzám is. A megértés, az átérzés és újrateremtés katartikus élménye objektívalódott: egy halom papír lett belőle svéd nyelvű versekkel, amelyeket ő József Attila-versek fordításaként adott át nekem elolvasásra; semmit sem tudtam a keletkezés körülményeiről, s az egészében nagyszabású teljesítménytől lenyűgözve, de elég szigorúan – azaz tulajdonképpen csak igényesen – hívtam fel a figyelmét néhány formai eltérésre az eredeti versektől. Két dolgot hangsúlyoztam: hogy nem tudom, mennyire tekinti kötelezőnek a svéd műfordítás-elmélet a formai hűséget (a magyar annak tekinti), s hogy viszont tudom, látom a versszövegeiből, hogy őt a teljes formai hűségre is képessé teszi páratlan verselési készsége, éppen ezért teszem szóvá ezeket az apró eltéréseket, amelyekre akár legyinthetnek is.

Megsértődött. Nem: rosszul esett neki az én rideg professzionista hozzáállásom, amikor ő úgyszólván a szíve vérével írta át svédre József Attilát, s én azon kicsinyeskedem, hogy például az *Altató* jambikus sorait és furcsa-szomorkás asszonáncait ő trocheikus sorokra és csengő tiszta rímekre ültette át, tartalmilag a lehetőség legszélső határáig menő hűséggel. Most, hogy magam előtt látom az egész folyamatot, emberileg sajnálom, hogy fájdalmat okoztam neki suhogó Pegasus-szárnyai megnyirbálásának kísérletével – szakmailag azonban továbbra is fenntartom, hogy egy kötött formájú vershez úgy hozzátartozik a zenéje, mint egy szövegből és zenei hangokból álló dalhoz a melódia, s ha egy versfordításban bizonyos nyelven ki *lehet* hozni egy szövegből az eredeti zenéjét, akkor azt meg *kell* tenni, különben a vers nem az a vers lesz. Az emberi és a szakmai szempont mellett van azonban egy harmadik is: a szociális, a nemzeti, az irodalompolitikai; elismerem, hogy okosabb lett volna több empátiával és kevesebb szakmai igényvel viszonyulni Ove Berglund svéd orvos fordításaihoz, s főleg a gesztust értékelni és a lehetőséget látni bennük. A lehetőséget arra, hogy végre megindulhasson a svéd József Attila-recepció.

Ami persze nem rajtam múlt.

Mert a nyers igazság az, hogy Georg Klein említett esszéjétől és néhány versfordítás szórványos közlésétől vagy kéziratban maradásától eltekintve (Csatlós János halála előtt készült fordításai például sehol sem jelentek meg), ez a nagy költő, ez a „fehérek közt egy európai”, nem került be a svéd irodalmi tudatba. Nem arról van szó, hogy nem kapott Nobel-díjat, ami akkor még, amikor elméletileg kaphatott volna, nagyobb erkölcsi és szakmai érték volt mint napjainkban, hanem arról, hogy ez a tény két nemzet és két kultúra együttes vesztesége: a svédé éppúgy, mint a magyaré. És megintcsak nem arról van szó, hogy

minket nem szeretnek, hogy velünk nem törődnek, mert mi nem vagyunk tényező a világpolitikában, és a mi nyelvünk elszigetelt, és ezért irodalmi értékeink hozzáférhetetlenek, hanem arról, hogy mi magunk nagyon kevésbé, nagyon sután, nagyon kevés lelkesedéssel és meggyőződéssel kínáljuk a világnak szellemi kincseinket, különösen éppen az irodalmiakat. Bartók mélyreható recepciója a svéd zenei életben, Nagy Imre alakjának elevensége a svéd politikai és Pus-kás Ferencé a svéd sporttörténeti emlékezetben arról győz meg, hogy nem valami sajátos diszkrimináció áldozatainak vagyunk.

Mindennek ellenére Ove Berglund nem talált kiadót saját bevezetőjével és Georg Klein előszavával ellátott József Attila-kötetere. Kiadta tehát, mint mondtam volt, a maga költségén, Henrik Edström barátja félig-meddig illusztrációnak szánt festményeinek mintegy két tucatnyi reprodukciójával, *En eld som bränner mig* címmel (a cím a *Kései sirató* nyolcadik sorának, „a tömény tűz eléget”-nek Berglund-féle svéd változata). A példányszám szerényen – és nagyképűen – „első ezer”-ként tűnik fel az impresszumban; a kötet 2004-ben jelent meg, és e sorok írásának idején, 2007-ben, még van belőle raktáron a szerzőnél. Tudomásom szerint nyilvános bemutatójára és árusítására eddig kétszer került sor: egyszer a stockholmi Magyar Házban, ahol magyarok vásárolták svéd ismerőseiknek, barátainak szánt ajándékképpen, másodszer pedig egy ugyancsak stockholmi kiállító teremben, ahol Henrik Edström festményei is láthatók és megvásárolhatók voltak. Itt főleg svédekből állt a kicsiny, de lelkes közönség, és Ove Berglund felolvasásának spontán fogadtatásán lemérhető volt az őszinte érdeklődés, az őszinte csodálat; ha valamelyik nagy svéd kiadó piackutató osztályának főnöke ott lett volna, bánhatta volna, hogy nem ők jelentették meg a kötetet háromszoros áron és legalább tízszeres példányszámban.

Számomra fontos verselméleti és olvasásszociológiai tanulással járt ez a bemutató. Egy alkalmi ismerős, akivel beszédbe elegyedtem, valószínűleg orvos, verskedvelő és -értő idősebb ember megjegyezte, hogy Ove Berglund József Attila-fordításai azért élményszerűek, mert ennyire mély intellektuális tartalmú versek ennyire hagyományos, azaz ennyire feszes, klasszikus versformában teljességgel elképzelhetetlenek a mai svéd költészetben. Kérdeztem, miért. Én nem vagyok szakember, válaszolta, de úgy gondolom, azért, mert a régi svéd költők úgy a XX. század első feléig annyira elnyűtték a nyelv könnyű rímelési és ritmizálási lehetőségeit, hogy a költők ma már általában csak tréfás vagy gúnyos verseket írnak kötött formákban. Miközben egyszerre meglepetésszerűen megértettem a svéd gyermekirodalom híres „szabad versei” keletkezésének hátterét (bár azok mellett itt tovább él a bűvös és virtuóz csengés-bongás is például Lennart Hellsing leginkább a Weöres Sándor-iakhoz hasonló gyermekverseiben), elszomorodva ismertem fel, milyen kár, hogy az élet – értsd: a kultúrában is eluralkodó merkantilizmus, a hajsz a legkönnyebben elérhető sikerért s a leggyorsabban megkereshető pénzért, valamint afféle indoktrináltság és bizonyos neosznobizmus – nem engedte, de legalábbis nem segítette az Ove Berglundban gyulladt „tömény tüzet” sokkal nagyobb nyilvánosság előtt lobogni, mint egy tavaszköszöntő máglyát.

A történet itt nem ér véget, s nem ér majd véget a következő történet végénél sem. A következő történet ugyanis az, hogy Berglund doktor töretlen kedvvel – sőt engedtessek meg úgy éreznem: most már hűséggel – elindult a modern magyar költészet egy újabb csúcának meghódítására, hozzáférhetővé tételére a svéd nyelven beszélők és gondolkodók számára. Már említettem, hogy Georg Klein esszéi két nagy költőnk iránt keltettek benne különös érdeklődést, József Attila és Babits Mihály iránt (a harmadik, akiről Klein mint világirodalmi értékről írt széles ívelésű tanulmányt, az Madách, az ő főművét azonban már az 1930-as évek közepén átültette svédre Leffler Béla segítségével, ma már kissé nehézkesnek tűnően, Olof Lundgren: a *Människans tragedi* 1936-ban jelent meg Buday György fametszeteivel illusztrálva Stockholmban); maradt Babits, akivel Berglund doktor egyfelől átélhette az újraalkotás minden fáradságát, kínját és eufóriáját, másfelől óriási hézagot pótlóan gazdagíthatta a svéd fordításirodalmat.

Rohammal vette be a babitsi életmű egyedülálló magaslatát: a *Jónás könyve* átköltésével lepott meg mindannyiunkat, akikkel kapcsolatba került József Attila-kötetének válogatása, fordítása, forgalmazása során. Ezt egyetlen magyar segítő társal, egy másik orvoskollégával, Fenyő György doktorral valósította meg, szinte titokban; mi többiek csupán a szándékáról tudtunk, nem arról is, hogy már megkezdte az általunk gigászinak hitt munkát, sőt mire értesültünk róla, be is fejezte, mi több meg is jelentette *Jóna* címmel, elegáns füzet formában, krétázott papíron, Björn Edlund színes illusztrációival, a Magyar Könyv Alapítvány támogatásával, de saját kiadásban, s ami a legkedvesebb meglepetés volt mindannyiunk számára, akik dedikált példányt kaptunk belőle, Babits saját – felesége számára készített – kézírásos tisztázatának a páratlan számú oldalakra helyezett svéd szöveggel párhuzamosan futó reprodukciójával a páros oldalakon.

Jómagam azon kevesek közé tartozom, akik ennél egy fázissal korábban értesültek a mű készüléséről: a költemény svéd szövege már megvolt, a kiadás lehetősége azonban még a levegőben lógott, amikor Ove Berglund egy szűk baráti körben elárulta, mit követett el. Izgatottan várta, hogy megkérdezzük, hogyan olvashatnánk vagy hallhatnánk a svéd tolmácsolást. Mikor egyikünk végre előállt a kérdéssel, eszébe jutott, hogy véletlenül éppen nála van a szöveg; nyomban elő is vette, s boldogan felolvasta – utána pedig, mintha sajnálta volna, hogy már a végére ért, lelkes előadást tartott a magyar nyelvről. Ő ugyan továbbra sem ért egy szót sem belőle, mondta, de amikor megbízható magyar barátja szóról szóra lefordít neki egy-egy Babits-sort, mindig elámul rajta, mi minden fér bele egy hatodfeles jambus tizenegy szótagjába (a *Jónás könyve* kevés kivétellel ötös és hatodfeles jambikus sorokból áll), s szinte szent borzongással észleli, hogy mindegyik magyar igének milyen sok szóalakja lehet, s azok mind *egymagukban* képesek kifejezni, ki végzi, mikor végzi és hogyan végzi az ige jelölte cselekvést. Néha, mikor elgondolkozik ezen, úgy érzi, hogy ez valamiféle isteneknek való nyelv.

Őrajta kívül mindannyian magyarok voltunk az említett baráti körben, s mindannyian szégyenkezve hallgattuk Berglund doktort. Szégyenkezve azért, hogy ezt egy magyarul nem tudó svéd ember mondja nekünk itt, Svédország fővárosában,

mintha Jónás mondta volna Ninivében az ottaniaknak, hogy bűnösök vagytok; igen, bűnösnek éreztük magunkat minden magyar szóért, amit kényelmességből svéd szóval helyettesítünk a mindennapi beszédben, ami nehezen jut eszünkbe vagy netán már el is felejtettük, amit nem tanítottunk meg a gyermekeinknek, az unokáinknak, amit hagyunk központi idegrendszerünkben felhalmozott és őrzött szókincsünkéből a semmibe gurulni, mint gyöngyszemeket egy elszakadt füzérről. Nekem külön eszembe jutott egy beszélgetésem egyik unokafiam kedves kis svéd barátnőjével, aki „tudományosan” akart megtanulni magyarul, nyelvtankönyvből, aztán éppen a szóalakok elképesztő sokaságától megrémülve lemondott róla; nem kár szegény magyar gyermekek agysejtjeit ennyire leterhelni egy ilyen nehéz nyelvvel, kérdezte, mire én – bizonyos léhasággal, amibe igazából kíméletesen burkoltam be egy kis darab hirtelen megsejtett igazságot – azt válaszoltam: látod, éppen ezért van a magyar populációban az átlagnál több tehetség, mert a magyar gyermekek már anyanyelvük egyszerű megtanulásával több agysejtet fognak munkába a fejükben, mint más gyermekek.

De vissza Ove Berglund mutatványához a szűk baráti körben. Elmondhatom, hogy a mi agysejtjeink a *Jónás könyve* soraival is meg vannak terhelve; majdnem mindannyian majdnem elejétől végig fejből tudjuk a hosszú költeményt; s ezért amikor Berglund doktor nagy átéléssel, kipirult arccal, széles taglejtések kíséretében felolvasta nekünk a maga svéd változatát, szinte fizikai gyönyörűséget éreztünk annak az élményétől, hogy a bennünk élő magyar és a fülünkön át belénk hatoló svéd versszöveg milyen pompásan összeillik egymással. Több ilyen összeillést, főleg egyes szakaszok végén, hangos nevetéssel is jutalmaztunk. A babitsi szövegben nagy adag groteszkség van, néhol egészen a bibliai Jónás könyve verses paródiájaként hat (Szerb Antal írja *Világirodalom-történetében*, hogy vannak akik magát a bibliai könyvet is paródiának vélik: a prófétaság, de legalábbis a prófétai iratok paródiájának), nevetni azonban egyáltalán nem lehet rajta; az eredeti költeményt átszövő groteszkség sokkal inkább torokszorító, mint nevetető. Mi tehát nem a szegény *malgré lui* próféta tengeri, ninivei, pusztai csetlés-botlásán, duzzogásán stb. neveltünk, hanem – ismétlem – az összeillések sikerességén, szellemességén, mint egy vicc csattanóján, amit az a tudtommal egyelőre megmagyarázatlan nyelvélektani igazság is erősített, hogy a rím önmagában, a rímelő sorok tartalmától elvonatkoztatva, alapvetően komikus hatású. Az az érzésem támadt, hogy Berglund doktor *Jónása* ebbe az irányba, vagyis a komikum felé viszi el a *Jónás könyve* kesernyés, legfennebb szánakozó – a kiszolgáltatott emberen szánakozó – groteszkségét, a sima gördülékenység felé viszi el a szöveg érdekességét, feloldja nyersségét, és aránylag kevésbé adja vissza ironikus bibliusságát.

Lehet, hogy mindez a végleges, az útjára bocsátott svéd versszövegből is kimutatható volna. De ez egyrészt hosszúra nyúlna, másrészt a svéd nyelv ismeretét feltételezné az olvasó részéről, harmadrészt pedig – nem volna különösebb értelme. A *Jónás könyve* tudatos, hogy úgy mondjam, míves borzosságaival együtt tökéletes mű, és Ove Berglund svéd fordítása a maga természetes szabadosságaival, sőt néhol önkényességével együtt alkotja újra éppen ezt a Babits egész költészetében is egyedülálló művet.

Az elegáns füzet impresszumában nincs utalás a példányszámra, feltehető azonban, hogy ezúttal is az „első ezer”-ről van szó, s megjósolható, hogy nem lesz másodikja, mert sem a jelenlegi svéd irodalmi *establishment*, sem a jelenlegi magyar kultúrpolitika nem áll mögéje: nem készíti rá semmi, nem fűződvén hozzá különösebb érdeke (már az is csoda, hogy a Magyar Könyv Alapítványtól valakinek sikerült kisírnia egy kis hozzájárulást Berglund doktor kiadási költségeihez); csak „a magyar kultúra lovagja” címet adományozó testületnek jutott eszébe a műfordítót lovaggá ütni, amit ő nemigen tudott hova tenni, de azért örült neki, és hagyta. Mindez végeredményben nem baj. Mai svéd költők kötetei sem jelennek meg sokkal nagyobb példányszámban, s verseik nem hatolnak sokkal mélyebbre az itteni nooszférában, mint ahogy Berglund doktor *Jonája* tenni fogja. És ha ezer svéd olvasó lelkében bármilyen halkán megszólal egy „mély zöngésű húr” Ove Berglund műfordítói „rózsafa vonójától”, akkor a svéd irodalmi tudat sok évtized késéssel ugyan, de óriási lépést tett a modern magyar költészet felfedezése felé.

Berglund doktor egyébként a sok évtizedes késést is igyekszik áthidalni. Felfedezte, hogy ma élő klasszikusai is vannak a magyar költészetnek, s nem kötelező, hogy Budapesten éljenek az illetők. Amikor a fentebbi sorokat írtam, egy svéd nyelvű Kányádi-kötet összeállításán dolgozott (ez a kötet csak mintegy kétharmad részben áll a saját fordításaiból, Kányádi-verseket ugyanis már tolmácsolt néhány magyar anyanyelvű svéd műfordító szép eredménnyel, s ő nagylelkűen ezeket is bevette a kötetbe); és most, amikor ezt a kiegészítést írom a fentebbiekhez, éppen a hagyományos göteborgi könyvfesztiválon mutatja be a svéd *Harmat a csillogont* a svéd közönségnek. Együtt a svéd *Kíváncsi bolddal*, Kányádi hosszú – kisebb kötetnyi – tündéri gyermekversével, amelyet lázas és türelmetlen alkotókedvben közben szintén lefordított és megjelentetett, szintén saját kiadásában. ❧